

Inleiding

Leerlingen die 'ongewenst gedrag laten zien', kom je in elke school tegen. Ze worden aangeduid als 'moeilijk te hanteren', zeker in een volle klas. Deze leerlingen worden vaak gelabeld als 'zorgleerlingen', 'probleemleerlingen'. Het aanpakken of oplossen van de gedragsproblemen doet al gauw een beroep op een gedragsrepertoire dat niet iedere leraar in huis heeft. Wij geven in ons boek de contouren aan van dit repertoire.

Probleemgedrag kan heftig zijn, maar het blijft toch een onderdeel van het gewone leven. Een 'way of life' voor de leerling, een dagelijkse opgave voor de leraar en de klasgenoten. Inclusie is dan een manier om de kracht van de dagelijkse dingen ten goede in te zetten.

Wij gaan geen recepten uitdelen. Die kunnen leraren zelf wel met elkaar bedenken. Volgens ons loont het de moeite om nog eens goed te doordenken wat probleemgedrag nu eigenlijk is, hoe je het tegemoet zou kunnen treden en hoe inclusie daarbij behulpzaam kan zijn. Daar gaat dit boek over.

De startvraag

De startvraag was heel concreet:

||| *Kunnen jullie eens kort en op een overzichtelijke manier opschrijven hoe we inclusief kunnen omgaan met kinderen die moeilijk hanteerbaar gedrag tonen?*

Dat is een vraag die een wereld opent: visie op onderwijs, visie over de plek van kinderen met een beperking in onze samenleving, visie op de rol van de leraar, enzovoort.

Een olifant eet je in stukjes op. In dit boek beantwoorden we de startvraag door deelantwoorden te geven vanuit wat we zelf intussen geleerd hebben door gesprekken met leraren en andere onderwijsmensen, door eigen ervaring met gedragsproblemen op andere terreinen en door eigen en andermans onderzoek naar effecten van inclusie. Dat is misschien wel overzichtelijk, maar zeker niet kort.

‘Kort en overzichtelijk’ over gedragsproblemen spreken kan wel, en dat gebeurt ook wel door anderen. Bijvoorbeeld ‘gewoon meer discipline eisen’, maar dan doe je de werkelijkheid tekort. De werkzaamheid van dat soort recepten zal altijd een illusie blijven. Kinderen (mensen in het algemeen) zitten ingewikkeld – zeg maar rustig: complex – in elkaar. Ook in de klas gebeurt van alles tegelijk, er zijn allerlei invloeden merkbaar. Met wat geluk kun je wat bijsturen, maar zeker niet alles in de hand houden.

Als je echt iets wilt veranderen, moet je met veel dingen tegelijk rekening houden. Dat lukt alleen als je durft te vertoeven in onzekerheid (‘Staying with the trouble’, Donna Harraway). Opvoeden, en zeker inclusief opvoeden, is een kronkelige zoektocht. Accepteer dat je weinig zeker weet. Als je niet van dilemma’s houdt, ga dan wat anders doen. Gun jezelf en anderen ruimte van nadenken, indalen en uitproberen.

Wat moet ik morgen doen?

Een van de meest gestelde vragen is: ‘Morgen sta ik weer voor de klas, met die leerling die de boel achteloos op stelten kan zetten op de achterste rij. Hoe moet ik daarmee omgaan?’ Die vraag gaan we niet direct beantwoorden, want we kennen de specifieke situatie onvoldoende. En bovendien is zo’n antwoord weinig respectvol jegens de vraagsteller. Als het zo simpel was om een ‘quick fix’ aan te reiken, dan had men het zelf wel opgelost. Snelle oplossingen bestaan niet.

In dit boek worden vooral ‘Wat bedoel je’- en ‘Waarom’-vragen over inclusie en gedrag beantwoord. Een goede oplossing valt of staat met de mindset en de visie van leraar en leerling. Ook de context, die een uitnodigende leeromgeving zou moeten zijn, speelt een belangrijke rol.

Wij denken dat inclusie een goede manier is om leerlingen weer op weg te helpen. Het biedt hen – en de leraar – perspectief. Samenwerken, maatschappelijke betrokkenheid en zorgzaamheid, daar heb je later wat aan. Dit soort gedrag vormt de basis voor inspirerend onderwijs. Daarvan willen we graag met jou de contouren verkennen.

Onze kernboodschap

Iedere klas, iedere school heeft zijn buitenbeentjes en dwarsliggers. Wij denken dat die leerlingen dringend behoefte hebben aan inclusief onderwijs. En dat alle anderen daar ook van profiteren. Inclusie is niet alleen maar geschikt voor ‘de brave middenmoot’. Inclusief onderwijs gaat met iedereen aan de slag.

Moeilijk gedrag van de leerling is geen reden om 'even te wachten' met inclusie. Wij denken dat inclusie het juiste antwoord is op probleemgedrag in de klas. De sterke punten van inclusie zijn namelijk aandacht voor iedereen, samenwerken en uitnodigen tot creativiteit. Dat staat tegenover de standaardaanpak van probleemgedrag: vooral aandacht voor de 'probleemdrager', individuele programma's en aanscherping van regels. Deze laatste benadering vergroot nu juist de problemen uit, in plaats van ze op te lossen.

'Gedrag' is niet een persoonlijk kenmerk van een leerling, maar een *dispositie* die al dan niet tot ontwikkeling komt onder bepaalde omstandigheden. Het is een manier waarop de leerling zich bij voorkeur of uit gewoonte staande houdt in een ingewikkelde situatie. En die voorkeur kun je wellicht beïnvloeden. Hetzelfde geldt voor het gedrag van de leraar. Ook de leraar kan – of moet – veranderen, qua visie en gedrag.

'Probleemgedrag' is het resultaat van een lange reeks van interacties tussen leraar en andere betrokkenen en leerling. Dat kun je eigenlijk alleen veranderen door *samen* te oefenen op andere gewoonten.

'Inclusief gedrag' betekent ook dat de onderwijsgevende het kind accepteert, *inclusief* de problemen, onzekerheden en lastigheden die het met zich meedraagt. Deze pedagogische houding heeft onvoorwaardelijkheid als kern. 'Wie je ook bent, ik ga met je mee.' Dat vereist een andere basishouding van de leraar: een houding waarbij de leerling als gelijkwaardige partner in een kronkelig leerproces wordt beschouwd. Uitnodigen en vertrouwen wekken zijn daarbij belangrijker dan sturen. We kunnen dus veel leren van 'moeilijke' leerlingen.

Ouders 'betrekken bij de school' is de omgekeerde wereld. De opvoeding door de ouders was er eerst, niet de school. Welke plaats neemt de school

in, in de wereld van de leerling? En hoe voert de school de leerling de wereld binnen?

Inclusie vereist goede voorbereiding en doordachte uitvoering. Dat betreft de omgeving: de manier waarop de leraar de leerling tegemoet treedt, en de intentie waarmee de leerling de klas binnenkomt. Het schoolsysteem dient hieraan voldoende ruimte te geven. Inclusie moet je organiseren, het komt niet aanwaaien.

Voor wie is dit boek bestemd?

We verwachten veel van de leraar, maar eigenlijk moeten we zeggen: van iedereen die rechtstreeks met de leerling omgaat. Natuurlijk is dat in de eerste plaats degene die voor de klas staat. Maar er zijn meer mensen die de leerling ontmoet. Denk aan onderwijsassistenten, intern begeleiders (IB'ers), maar ook de conciërge, collega's binnen de jeugdzorg, schoolleiders en collega-leraren. Als hun gedrag niet goed past bij dat waar de leraar en de leerling mee bezig zijn, kun je inclusie wel vergeten.

Dat verbreedt de vraag hoe de leraar inclusief gedrag kan vertonen jegens leerlingen met moeilijk gedrag. Gedragsverandering begint met een herziene relatie tussen leraar en leerling. Dat is een cultuurverandering die moet resoneren met de rest van het schoolsysteem. Inclusie is iets wat je samen vormgeeft, door te handelen en door erover in gesprek te gaan.

Een cultuur wordt gedragen en in stand gehouden door gedrag van individuen. Maar het is ook een collectief gegeven. Daarbij speelt taal een belangrijke rol. Taal legitimeert je handelen. Elke cultuur heeft zijn bijbehorende taalspel. Dat kan de situatie verhelderen, geeft focus. Maar diezelfde focus

beperkt je blik: alles wat buiten het zoeklicht valt, wordt minder zichtbaar. Het maakt uit hoe je de dingen benoemt: let dus op je woorden. Weet wat je mist, en wat je wellicht onbedoeld benadrukt. Als we iets willen veranderen, wordt de taal automatisch onderwerp van onderzoek en verandering.

Bijvoorbeeld: we gebruiken de term 'leraar' in dit boek. Die verwijst naar de persoon die voor de klas staat, les geeft, onderwijst. In onderwijsland wordt ook de term 'leerkracht' veel gebruikt, maar de (bij)betekenissen verschillen nogal. 'Leerkracht' komt uit een organisatorisch taalspel, waarin het gaat over formatie, uren en planning. Belangrijk, maar het zegt weinig over de manier waarop de lesgever de leerling tegemoet treedt. Om dat te benadrukken gebruiken we de term 'leraar'. Dan staat de relatie met de leerling centraal. Een leraar is immers niets zonder de leerling. Lesgeven impliceert samenwerken met de leerling.

We schrijven dit boek dus vooral voor de leraar – of eigenlijk iedereen in de school – die de leerling met probleemgedrag tegenkomt. Iedereen is op zijn tijd leraar. Diversiteit onder leraren is van groot belang om goed onderwijs te kunnen bieden aan alle kinderen. Met 'leraar' bedoelen we nadrukkelijk iedereen, ongeacht gender, net zoals bij termen als 'auteur', 'zorgverlener' en 'dirigent' – en 'leerling'. Waar mogelijk gebruiken we de term 'leraar', maar soms schrijven we voor de leesbaarheid 'hem', 'haar' of 'hun'.

De indeling van het boek

De titel van het boek, *Inclusief gedrag*, heeft in ieder geval twee betekenissen. De eerste is: het gaat over de manier waarop leraren de leerling met probleemgedrag tegemoet treden. Dat gedrag is essentieel voor een

perspectiefrijke oplossing. Inclusie is daarbij een belangrijke bron van inspiratie.

Maar er is nog een andere, misschien wat minder vanzelfsprekende betekenis. Inclusie betekent samenwerken. Voorwaarde voor een goede samenwerking is dat je elkaar accepteert zoals je bent. Leerlingen met probleemgedrag accepteer je dus niet *ondanks*, maar *inclusief hun gedrag*, eenvoudig omdat dat gedrag een deel van hun bestaan is. Een manier van doen om zich staande te houden in ingewikkelde situaties. Niet dat je alles goedvindt, maar het is goed om dit vertrekpunt onder ogen te zien.

We gaan vanuit die gedachte dieper in op de volgende onderwerpen:

1. *Hoofdstuk 1 Probleemgedrag*. 'Gedrag' heeft in het onderwijs vaak de betekenis van ongewenst gedrag van de leerling. Maar gedrag is een onderdeel en resultaat van interacties tussen mensen en staat onder invloed van allerlei 'factoren': fysiek, sociaal, overtuigingen. Als het waar is dat je door bepaalde interacties probleemgedrag kunt veranderen, is datzelfde gedrag misschien ook wel ontstaan door de manier waarop mensen met elkaar omgaan.
2. *Hoofdstuk 2 Inclusie*. Inclusief onderwijs staat tegenover individueel onderwijs waarbij elke leerling op zijn eigen eilandje leert. Inclusief onderwijs streeft naar gezamenlijk leren in een context waarin iedereen zich betrokken voelt. We zijn dus niet druk met het creëren van aparte oplossingen voor elk individu (speciale arrangementen), maar meer met het omdenken van individuele aanpassingen naar de context.
3. *Hoofdstuk 3 De leraar*. De interactie tussen leraar en leerling loopt soms uit op een conflict – botsende gedragspatronen. Het maakt daarbij veel uit of de leraar zijn voorkeursstijl van reageren onderkent en flexibel genoeg is om – gegeven de situatie – een andere stijl te hanteren. Dat vraagt de nodige zelfkennis van de leraar. We reiken een paar stijlen – dansen – aan waarin je jezelf wellicht kunt herkennen. Juist bij

leerlingen met probleemgedrag wordt de kwaliteit van het vakmanschap op de proef gesteld. Zelfinzicht, nieuwsgierigheid, didactische expertise en ervaringskennis, het is allemaal hard nodig.

4. *Hoofdstuk 4 De klas en de school.* Hier gaat het over planning, afspraken maken, collegiaal overleg en het schoolsysteem. Hoe regel je dit allemaal? We geven een paar richtlijnen, voortbouwend op de ideeën uit de eerdere hoofdstukken.